

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ХХ СТ. В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ФРАНЦІЇ

**ukrainian
institute**

УПОРЯДНИК ТА НАУКОВИЙ РЕДАКТОР:
ГЕОРГІЙ КАСЬЯНОВ

АВТОР:
ЄВГЕН ЛУНЯК

Український інститут, 2022

Дослідження проведено в рамках реалізації заходу Українського інституту «Дослідження європейських підручників і навчальних посібників щодо висвітлення ключових історичних подій, що мають вплив на роль України у світових процесах». Зміст звіту є відповідальністю експертної групи і не обов'язково відображає точку зору представників Українського інституту.

1 Система шкільної освіти та підручники у Франції

У Франції навчання для дітей віком від 3 до 18 років є обов'язковим. Нині в країні існує близько 65 тисяч навчальних закладів шкільної освіти, в яких навчається понад 10 мільйонів школярів. Навчальний процес забезпечують близько 1 мільйона викладачів.

Система шкільної освіти доволі централізована. Абсолютна більшість дітей безкоштовно навчається в державних школах відповідно до навчальних програм, розроблених Міністерством національної освіти, й отримують по завершенню навчання сертифікати державного зразка. Навчання ведеться французькою мовою й має світський характер. Релігійна освіта в державних школах заборонена.

Близько 15–20% дітей навчаються в приватних закладах, навчання в яких може суттєво відрізнитися від підготовки в державних школах, переважно є платним, й інколи адаптоване під освітні системи інших країн – США, Великої Британії тощо. Приватні заклади останнього типу, зазвичай, мають викладання предметів англійською мовою, є досить дорогими й інколи являють собою інтернати чи пансіони закритого типу. Існують також церковно-приходські школи, які мають узгоджувати свої програми з Міністерством національної освіти Франції. Окремо слід згадати також коледжі, які працюють з категорією дітей з особливими потребами, котрі з тих чи інших причин не можуть навчатися в загальноосвітніх школах.

3 В цілому вся шкільна освіта побудована за певними етапами.

Система шкільної освіти у Франції з приблизним віковим розподілом учнів

Вивченню історії у Франції завжди приділялося й приділяється багато уваги. Державна політика в галузі освіти визначає місце історії як однієї з чільних наук у циклі гуманітарної підготовки. Щоправда, в сучасній Франції зазвичай історія вивчається у поєднанні з географією, як один предмет «Історія/географія» (*Histoire-Géographie*). Це стало вже своєрідною французькою освітньою традицією. Таке поєднання характерне для більшості освітніх програм,

Рівень підготовки	Програма	Приблизний вік учнів	Тривалість навчання
дошкільна освіта (материнська школа)	<i>école maternelle</i>	до 6 років	3
початкова освіта	<i>école élémentaire</i>	6 – 11	5
середня школа	<i>collège</i>	11 – 15	4
старша школа	<i>lycée</i>	15 – 18	2 – 3
вища освіта	<i>enseignement supérieur</i>	після 18	від 3 років

Шкільна освіта у Франції

Рівень підготовки	Програма	Приблизний вік учнів	Тривалість навчання
початкова освіта <i>école élémentaire</i>	<i>cours préparatoire (CP)</i>	6	1
	<i>cours élémentaire (CE1+CE2)</i>	7 – 8	2
	<i>cours moyen (CM1+CM2)</i>	9 – 10	2
середня школа <i>collège</i>	<i>sixième (6)</i>	11	1
	<i>cinquième (5)</i>	12	1
	<i>quatrième (4)</i>	13	1
	<i>troisième (3)</i>	14	1

Після завершення коледжу всі учні складають державний іспит й отримують свідоцтво про національний диплом (*diplôme national du brevet*), який дозволяє їм перейти в ліцей.

Шкільна освіта у Франції

старша школа <i>lycée</i>	<i>seconde (2)</i>	15	1
	<i>première (1)</i>	16	1
	Навчання в 2-му і 1-му класах ліцею має чітку професійну спеціалізацію. Після завершення 1-го класу учні, які не планують здобувати вищу освіту, отримують сертифікат про повну середню освіту, який дозволяє їм працювати в різних сферах, де не потрібна висока кваліфікація.		
	<i>terminale (T)</i> Завершальний клас «терміналь» є обов'язковим для французьких учнів. Зазвичай, його закінчують ті школярі, які мріють в подальшому отримати вищу освіту. Загалом це близько половини ліцеїстів.	17	1
Після завершення класу «терміналь» всі учні складають комплексний державний іспит (<i>Baccalauréat / Bac</i>), за результатами якого отримують право вступати до закладів вищої освіти Франції.			
вища освіта	<i>enseignement supérieur</i>	після 18	від 3 років

окрім класів спеціалізації, спрямованих на глибше вивчення історії чи географії.

Головна увага при вивченні історії приділена насамперед ознайомленню з історією самої Франції, а також сусідніх з нею країн (Велика Британія, Німеччина, Італія, Іспанія) або ж країн, що мають значний вплив у сучасному світі (США, Китай, Росія). Велика увага приділяється також країнам, що довгий час були в колоніальній залежності від Франції (Алжир, Марокко тощо).

Загалом всесвітня історія розглядається впродовж навчання кілька разів. Вже у завершальних класах початкової школи діти вивчають предмети «Історія» та «Історія мистецтва» (2 роки). Це своєрідний вступний курс до історії й ознайомлення з ключовими віхами історії світу та світової культури. В середній школі, яка триває з 6-го по 3-ій клас, вивчається предмет «Історія / географія» (4 роки). Тут розглядається всесвітня історія від найдавніших часів до сьогодення. Розподіл вивчення історії за класами виглядає наступним чином:

- *sixième* (6) – від найдавніших часів до падіння Римської імперії та початків середньовіччя (від виникнення людства до 476 року);
- *cinquième* (5) – середньовіччя та модерний час до Великої Французької революції (476-1789 роки);
- *quatrième* (4) – від Великої Французької революції до Першої світової війни (1789-1914 роки);
- *troisième* (3) – від Першої світової війни до сучасності (1914 рік – наш час).

Під час навчання в 2-му та 1-му класах ліцею історія (в спеціалізованих класах) або ж історія/географія вивчається знову. Історичний матеріал тут структурований наступним чином:

- *seconde* (2) – від античності до Великої Французької революції;
- *première* (1) – від Великої Французької революції до завершення Першої світової війни.

В класі «терміналь» (*terminale*) вивчається історія сучасності: період від завершення Першої світової війни до сьогодення.

Комплекс шкільних підручників історії за період 2001 – 2021 років є досить великим, але всі підручники, що використовуються в державних школах, складені за спільними стандартами й відповідають навчальній програмі, затвердженій Міністерством національної освіти Франції. Треба зауважити, що сучасні французькі підручники історії мають небагато тексту, але насичені зображувальними матеріалами, історичними картами, таблицями та схемами, які мають полегшити засвоєння школярем навчального курсу. Досить часто французьким школярам пропонується знайти потрібну інформацію про певне історичне явище чи людину в Інтернеті чи довідковій літературі.

Україна не належить до категорії тих країн, які перебувають у центрі уваги французького суспільства. Втім, французькі автори (частина з яких є представниками української діаспори) створили досить багато праць, присвячених минулому Україні. В книжкових супермаркетах зазвичай можна знайти кілька видань українознавчого характеру. Французькі бібліотеки, зокрема й електронні, мо-

жуть дати значний обсяг інформації з історії України. Франкомовний сегмент Інтернету також доволі інформативний щодо України. Певний інтерес до України посилює й наявність чисельної української діаспори у Франції, а також туризм і ділові зв'язки з нашою державою. Французи, що мають українське коріння, досить часто виявляють цікавість до батьківщини своїх предків, намагаючись дізнатися про цю країну якнайбільше.

Серед найбільших видавництв шкільних підручників у Франції можна згадати такі: *Belin Éducation, Hatier, Nathan, Bordas, Hachette* тощо. Для аналізу було відібрано тридцять два підручники з історії/географії, видані впродовж останніх десяти років. Зазвичай, підручники створюються доволі значними колективами авторів – фахових педагогів.

2 Історія України ХХ століття у французьких шкільних підручниках

Історія України у французьких підручниках історії ніде не подається окремим сегментом, а лише побіжно згадується переважно в контексті російської, подекуди – турецької історії. Щодо історії Туреччини, то тут українські мотиви зустрічаються в контексті завойовницьких походів османів, держави Сулеймана Великого, воєн Османської імперії.

Лише допитливий і уважний французький школяр може побачити, що в добу античності скіфи й сармати жили саме на території сучасної України, що тут існували грецькі міста – колонії (наприклад, Ольвія), а згодом на північному узбережжі Чорного моря закріпилося володарювання Риму. Під час великого переселення народів через терени України послідовно прокотилися хвилі варварських народів: готи, гуни, авари. Діяльність і походи Аттіли в підручниках розглядаються окремо. Далі на картах можна побачити поширення слов'янських племен в середньовіччі, виникнення Київської Русі. Сама Давня Русь згадується лише в контексті російської історії.

Щодо Київської Русі у французьких підручниках бачимо лише поняття *Russie* = Русь/Росія та *Principautés russes* = руські/російські князівства (на історичних картах столицею цієї держави позначено Київ), а також *Principauté de Kiev* = Київське князівство.

Ось, наприклад, фрагмент з підручника із всесвітньої історії для початкової школи:

«Витоки Росії.

Різноманітні народи жили в античності та на початку середньовіччя на території сучасної Росії: скіфи, сармати, хозари, слов'яни, а також скандинави, найближчі родичі вікінгів, а саме варяги. Ці

останні змішалися із слов'янами й заснували Київське князівство, в Україні, яке стало колискою Росії».¹

Також на картах відзначенні володіння Венеції та Генуї в середньовічному Північному Причорномор'ї. Є загальне уявлення про Польсько-Литовську державу та її простір, а потім про експансію Росії від часів Івана Грозного до Петра I і Катерини II. Діяльність цих царів розглядається окремо. В контексті російської історії згадано й поняття «козаки» (*Cosaques*) як специфічний військовий соціальний стан, що існував у Російській імперії. На картах міститься згадка про великий освітній заклад в Києві у ранньомодерні часи. Вочевидь, мається на увазі Києво-Могилянська академія.

В XIX ст. українські землі згадані хіба що в контексті існування кріпацтва, переформатування світу за наслідками наполеонівських війн і Віденського конгресу (1815), Кримської війни (1853 – 1856) та промислового розвитку Російської імперії в другій половині XIX ст.

В XX ст. Україна згадується як територія в контексті Першої світової війни, революції 1917-го року в Росії, становлення більшовицької влади в Росії, правління Леніна та Сталіна (сталінські репресії, колективізація, розкуркулення, інколи згадується Голодомор (*Holodomor*)). Багато уваги приділено Другій світовій війні – Сталінградська битва визначається як ключова подія в ході війни, геноциду євреїв (шоа) і ромів (зокрема згадується Бабин Яр (*Babi Yar*)). В сучасній історії Україна згадана як нова держава, утворена після розпаду СРСР. Ця тема теж уважно розглядається. Є багато згадок про Чорнобиль (*Tchernobyl*) і Чорнобильську аварію (1986).

Україна сучасна подана як дуже бідна європейська держава зі слабким економічним розвитком, яка має угоду з Євросоюзом і через яку до Європи постійно відбувається притік мігрантів. Втім Україна позначена як держава з космічними технологіями.

Є кілька згадок про анексію Криму Росією та початки війни на Донбасі, а також про санкції, які були накладені на путінський режим через ці дії. Однак ці теми не надто поширені й присутні в незначній кількості підручників.

Історія України доби античності, середньовіччя та нового часу

Згадки про українські землі, фрагментарні чи більш або менш розлогі, можна побачити чи не в кожному французькому підручнику історії. Проте вони не позначаються в тексті саме як українські. Зауважимо, що історія у французькій школі здебільшого вивчається у поєднанні з географією. Відповідно, ці періоди вивчаються таким чином з 6-го по 4-ий клас:

- 6 клас (приблизний вік учнів – 11 років) – від найдавніших часів до падіння Римської імперії та початків середньовіччя (від виникнення людства до 476 року);
- 5 клас (приблизний вік учнів – 12 років) – середньовіччя та модерний час до Великої Французької революції (476 – 1789 роки);
- 4 клас (приблизний вік учнів – 13 років) – від Великої Французької революції до Першої світової війни (1789 – 1914 роки).

Також період від античності до Першої світової війни ще раз вивчається з більш глибоким аналітичним осмисленням у 2-му та 1-му класах старшої школи, де освіту здобувають 15 – 16-річні ліцеїсти.

З цих підручників допитливий французький школяр може довідатися певну інформацію про Україну античного, середньовічного чи модерного часу.

Наприклад, на картах, вміщених у підручнику, можна побачити, що в Північному Причорномор'ї, послідовно змінюючи одне одного, жили скіфи, сармати, готи, гуни й авари, а також існували грецькі міста-держави, Боспорське царство, які згодом потрапили до сфери впливу Римської імперії. Серед цих народів найбільшу увагу французьких школярів привертають до гунів в період правління Аттіли, коли вони здійснили похід на захід, досягнувши сучасної Франції, де зазнали поразки у «битві народів» на Каталаунських полях (451).²

² Nemo, *Manuel d'histoire. CM1 – CM2*, 48 – 49; Serge Bourgeat, Catherine Bras et al., *Histoire-Géographie. 1re. Nouveau programme*, (Paris: Belin, 2019), 23, 31; Michaël Navarro, Henri Simonneau et al., *Histoire-Géographie. Manuel élève. 1re. Nouveau programme 2019*, (Paris: Hachette, 2019), 24 – 25, 32, 54, 63; Éric Chaudron, Stéphan Arias et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 6e*, (Paris: Belin, 2016), 65; Sophie Le Callennec, Françoise Martinetti, Elisabeth Szwarc, *Histoire et histoire des arts. CM. Cycle 3 + Passerelles EMC*, (Paris: Hatier, 2016), 26.

При вивченні середньовічного періоду французькі школярі дізнаються про зародження державності у східних слов'ян і виникнення Київської Русі. Тут, зокрема, розглядається прихід варягів на Русь, діяльність Кирила і Мефодія та виникнення кириличної писемності, охрещення держави за грецьким обрядом, торгівля та культурний розвиток, а також феодальна роздробленість Русі та її занепад під натиском «монголо-татарської Орди», що створило передумови для піднесення згодом Москви.³ Щоправда, в одному з французьких підручників Київську Русь позначено як державу, охрещену за латинським обрядом.⁴

В наступні періоди можна побачити виникнення генуезьких колоній у Північному Причорномор'ї (в одному з підручників серед таких колоній помилково позначено Херсон, але, вочевидь, мається на увазі Монкастро – нинішній Білгород-Дністровський), торгівлю на Чорному морі, а також поширення в регіоні турецької експансії. Особливу увагу приділено правлінню Сулеймана Великого. І хоча в підручниках це не зазначено, можна передбачити, що в ході занять з цієї теми, вочевидь, подекуди виринає ім'я Роксолани, її доля та роль в Османській імперії – винятково у висвітленні біографії.⁵

При розгляді теми релігійних війн і конфліктів у Франції XVI – XVII ст. подається карта, що показує переселення протестантів з батьківщини у східному напрямку, зокрема, й на територію України.⁶ Тут можемо згадати, що одним з таких найвідоміших французів-гугенотів в Україні став Гійом Левассер де Боплан, ім'я якого, втім, набагато краще відоме в Україні, ніж на його батьківщині. Й дуже сумнівно, щоб ім'я Боплана виринали десь у французькій школі.

Значну увагу у французьких школах приділяють утворенню та розвитку Російської імперії в XVIII ст., особливо в роки правління Петра I та Катерини II. Україна тут позначена як об'єкт територіальної експансії Росії. Згадується про посилення Російської імперії в період правління Петра I і Катерини II (в одному з підручників Катерина II помил-

³ Nemo, *Manuel d'histoire. CM1 – CM2*, 86 – 87; Dominique Brunold-Jouannet, Laurys Le Marrec, *Histoire Géographie-EMC. 2de Bac Pro. Manuel élève. Nouveau programme*, (Paris: Delagrave, 2020), 13.

⁴ Navarro, Simonneau et al., *Histoire-Géographie. Manuel élève. 1re. Nouveau programme 2019*, 76.

⁵ Eric Chaudron, Françoise Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, (Paris: Belin, 2016), 100, 105; Navarro, Simonneau et al., *Histoire-Géographie. Manuel élève. 1re. Nouveau programme 2019*, 89, 108; Nemo, *Manuel d'histoire. CM1 – CM2*, 100 – 10; Paul Chopelin, Valérie Dautresme et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 4e. Nouveau programme*, (Paris: Belin, 2016), 124, 129.

⁶ Navarro, Simonneau et al., *Histoire-Géographie. Manuel élève. 1re. Nouveau programme 2019*, 171.

ково названа «вдовою» Петра I)⁷, розвиток освіти та культури в цей час за європейським зразком, зокрема, вплив на суспільно-політичну та культурну думку імперії французького Просвітництва.

Водночас, підкреслюється посилення й поширення кріпосного ладу в часи правління Катерини II. Серед великих освітніх центрів Європи на карті XVIII ст. бачимо й позначення Києва, але без назви міста. Вочевидь, йдеться про Києво-Могилянську академію.⁸

Саме в контексті російської історії згадуються у французьких підручниках і козаки.⁹ Поняття «Cosaque» добре відоме французам, але здебільшого асоціюється з ударними кавалерійськими частинами царської армії та козачими роз'їздами в Парижі у 1814 р. Тож багато французів можуть бути щиро здивовані, що козаки мають певне відношення до України.

В XIX ст. є побіжні згадки про українські землі в контексті наполеонівських війн і Віденського конгресу (1815), «весни народів» 1848-го року та Кримської війни (1853 – 1856).¹⁰

Історія України новітньої доби

Присутність України можна побачити практично в кожному французькому підручнику з історії. Втім, конкретного й деталізованого матеріалу про Україну в них небагато. Окремі розділи про неї в підручниках відсутні. Зазвичай бачимо лише спорадичні згадки, рідше джерельні свідчення й більш розлогий виклад подій в Україні. Також певні свідчення про Україну можна отримати з історичних карт, таблиць і схем, вміщених у підручниках.

Перші свідчення про Україну новітнього часу французькі школярі отримують ще в початковій школі (*cours moyen*) у віці 9 – 10 років при вивченні курсів «Історія» та «Історія мистецтва».

В наступні роки вони можуть побачити свідчення про Україну в середніх і старших класах, вивчаючи період XX – початку XXI ст.

⁷ Nemo, *Manuel d'histoire. CM1 – CM2*, 86 – 87.

⁸ Chaudron, Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, 32; Nemo, *Manuel d'histoire. CM1 – CM2*, 86 – 87; Navarro, Simonneau et al., *Histoire-Géographie. Manuel élève. 1re. Nouveau programme 2019*, 235.

⁹ Nemo, *Manuel d'histoire. CM1 – CM2*, 133.

¹⁰ Bourgeat, Bras et al., *Histoire-Géographie. 1re. Nouveau programme*, 36 – 37, 104 – 105; Chopelin, Dautresme et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 4e. Nouveau programme*, 74 – 75, 80 – 81, 93.

- 4 клас (приблизний вік учнів – 13 років) – від Великої Французької революції до Першої світової війни (1789 – 1914).
- 3 клас (приблизний вік учнів – 14 років) – від Першої світової війни до сучасності (1914 – наш час).

Після завершення 3 класу французькі школярі вступають до ліцею, де знову інтенсивно й більш деталізовано вивчають весь масив світової історії:

- 2 клас (приблизний вік учнів – 15 років) – від античності до Великої Французької революції (до 1789).
- 1 клас (приблизний вік учнів – 16 років) – від Великої Французької революції до завершення Першої світової війни (1789 – 1918).

Після закінчення 1 класу старшокласники, що мають намір здобути вищу освіту, вступають до завершального класу «терміналь» (*terminale*) (приблизний вік учнів – 17 років), де вивчається всесвітня історія від завершення Першої світової війни до сьогодення (після 1918).

Також слід зазначити, що окремі матеріали, більшою чи меншою мірою присвячені Україні новітнього часу, можна побачити і в попередніх класах у частині «Географія», оскільки історія та географія, як вже зазначалось, у французькій школі вивчаються разом.

Перша світова війна та роки, що їй передували

Перша світова війна розглядається у Франції як рубіжна віха світової історії. В цій війні однією з головних союзниць Франції була Російська імперія. Щодо цієї держави школяр повинен знати приблизно такий набір фактів: в цій величезній східній країні в умовах абсолютної монархії правив Микола II Романов, якому судилося стати останнім царем з цієї династії; імперія, що складалася з багатьох підвладних Росії народів, зокрема українців, була вже дуже нестійкою, доказом чого стала потужна революція 1905 року. Отже, Перша світова війна стала каталізатором революції в Росії, що призвела до руйнування імперії Романових і падіння монархії.

Треба зазначити, що тільки в курсі новітньої історії бачимо безпосередні згадки конкретно про Україну / українців (*Ukraine /*

Ukrainiens) і її територія позначається на історичних картах. Варто зауважити, що значна увага приділена темі «Геноцид вірмен в Османській імперії»¹¹ в 1915 – 1916 рр. Тема геноциду – євреїв, циган-ромів, українців та інших народів – неодноразово підіймається на сторінках французьких підручників історії.

В ході бойових дій 1914 – 1918 рр., зокрема, розглядаються російські наступи у Галичині (1914, 1916), а також австро-німецька окупація України в 1918 р.¹²

Українські контексти революції 1917 року та громадянської війни

Революція 1917 року в Росії, прихід до влади більшовиків на чолі з Леніним й утворення Радянського Союзу є темами, що досить детально вивчаються на уроках історії у французькій школі. Зокрема, розглядається ідеологія і сутність більшовизму, біографія Леніна. Зазначається, що впродовж 1917 – 1921 рр. більшовики змогли отримати перемогу в громадянській війні та взяти під свій контроль більшу частину колишньої Російської імперії. Україна в цьому контексті майже ніде не згадується.

Втім український контекст може з'являтися при розгляді окремих моментів: перебігу громадянської війни (1917 – 1921), Брест-Литовської мирної угоди з країнами Четверного блоку та її наслідків (1918), біографії Лева Троцького як одного з найвидатніших діячів Російської революції, котрий народився і виріс в Україні; подій радянсько-польської війни (1920), захоплення Криму в листопаді 1920 року й евакуації опонентів і ворогів більшовицької влади з півострова. Зокрема, в одному з підручників бачимо великий малюнок «Евакуація із Севастополя. 1920». Також розглядається доля російської еміграції в Європі, між іншим і у Франції, та допомога її представникам з боку міжнародних організацій, зокрема, гуманітарна діяльність Фрїтьйофа Нансена й видача так званих «нансенівських паспортів».¹³

¹¹ Chopelin, Dautresme et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 4e. Nouveau programme*, 46 – 47.

¹² Bourgeat, Bras et al., *Histoire-Géographie. 1re. Nouveau programme*, 186 – 188; Chaudron, Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, 21, 146 – 147; Anne Doustaly, Stéphan Arias et al., *Histoire-Géographie Géopolitique Sciences Politiques. Tle. Nouveau programme*, (Paris: Belin, 2021), 203.

¹³ Bourgeat, Bras et al., *Histoire-Géographie. 1re. Nouveau programme*, 240 – 241; Chaudron, Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, 28 – 31; Chopelin, Dautresme et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 4e. Nouveau programme*, 49 – 51.

Варто згадати, що в Парижі померли й були поховані такі відомі діячі Української революції, як Симон Петлюра та Нестор Махно, втім, вочевидь, для більшості французьких школярів ці імена невідомі й у підручниках не згадуються.

Втім французькі школярі вивчають діяльність П'єра Береговуа (*Pierre Bérégovoy*), котрий був прем'єр-міністром Франції у 1992 – 1993 рр. Лише учні, які звернуться до додаткових джерел інформації, можуть дізнатися, що він походив з емігрантської родини, а його батько Адріан Береговий народився і виріс в місті Ізюмі на Харківщині й змушений був залишити Україну після приходу до влади більшовиків.¹⁴

Про Україну, вочевидь, згадується й у питанні про утворення СРСР. Принаймні на історичних картах можна побачити, що Україна (мається на увазі УСРР), до речі, з Кримом, є однією з тих республік, що утворили Радянський Союз. Серед інших радянських республік, крім Росії, позначено Грузію та Вірменію, проте не позначено Білорусь.¹⁵ Також серед топонімів на історичних картах подекуди позначаються такі регіони, як Галичина (*Galicie*) та Бессарабія (*Bessarabie*). Вочевидь про них теж може йти мова на уроках історії, хоча в текстовому супроводі підручників вони не згадуються.¹⁶ Інколи можна побачити й історичні помилки: так, на одній з карт Російської імперії є її обриси, але у межах сучасної Російської Федерації, де Україна разом з Кримом, а також Білорусь, Молдова, Польща, Фінляндія і країни Балтії позначені як суверенні держави.¹⁷

Український контекст авангардного мистецтва 1910 – 1930-х років

Ця тема майже ніяк не присутня на сторінках французьких підручників історії. Втім у непрямому вигляді її відображення таки можна побачити. Серед видатних художників світу в курсі «Історія мистецтв» вивчається Василь Кандинський (*Wassily Kandinsky*), про якого зазначено, що його дитячі та юнацькі роки й становлення як

¹⁴ Chopelin, Dautresme et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 4e. Nouveau programme*, 224 – 225.

¹⁵ Bourgeat, Bras et al., *Histoire-Géographie. 1re. Nouveau programme*, 230 – 231.

¹⁶ Chaudron, Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, 31.

¹⁷ Chopelin, Dautresme et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 4e. Nouveau programme*, 50.

художника відбувалося в Одесі. Втім про те, що Одеса – це українське місто, не згадується, тож школярі можуть асоціювати Одесу здебільшого з Росією.

Також докладно вивчається життя й діяльність Пабло Пікассо.¹⁸ Допитливий французький школяр, якого зацікавить біографія Пікассо і який схоче детальніше ознайомитися з його життєписом поза підручником, може дізнатися з біографічних матеріалів, які є у загальному доступі, що дружиною і музою художника була відома балерина Ольга Хохлова (*Olga Khokhlova*), котра народилася у Ніжині.

При вивченні тоталітарного ладу в СРСР підкреслюється виникнення нового жанру в радянському мистецтві – соціалістичного реалізму.¹⁹

Голодомор 1932 – 33 років. Репресії 1920-х – 40-х. Оцінка національної складової репресій проти інтелігенції у 1930-х роках. «Розстріляне Відродження». Репресії за національно-етнічною ознакою у 1930 – 1950-х роках, зокрема депортацій українців, кримських татар, караїмів, греків, державний антисемітизм

Тема Голодомору (*Holodomor*) 1932 – 1933 років присутня на уроках історії у французькій школі, хоча їй відводиться набагато менше уваги, ніж, наприклад, темі Голокосту. В рамках цієї теми французькі школярі знайомляться з такими питаннями, як «тоталітаризм», «великий перелом» (*Grand tournant*), «п'ятирічний план» (*plan quinquennal*), «колгосп» (*kolkhoze*), «колективізація» (*collectivisation*), «розкуркулення» (*dékoulakisation*), «великий терор» (*Grande Terreur*) тощо. Розглядається політична біографія Сталіна. Аналізується подібність тоталітарних режимів Гітлера і Сталіна, учням пропонують співставляти та порівнювати їх.

Щодо Голодомору в одному з підручників можна побачити наступне визначення: «Голодомор – термін українського походження, що означає великий голод, який знищив від 2,6 до 5 мільйонів людей в Україні у 1932 – 1933 рр. і був організований радянською владою».²⁰

¹⁸ Jan-Willem Noldus, Nicolas Noldus, *Manuel d'histoire des arts*, (Paris: Librairie des Ecoles, 2011), 126 – 127; 130 – 131.

¹⁹ Chaudron, Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, 56.

²⁰ Navarro, Michaël, Henri Simonneau et al., *Histoire. 1re. Programme 2020*, (Paris: Hachette, 2020), 47, 364.

Тут же можна побачити відповідну фотографію опухлих і змарнілих від голоду дітей.

В іншому підручнику великий голод 1932 – 1933 рр. позначено як одну з найважливіших подій міжвоєнної світової історії.²¹ Ще в одному зазначено, що великий голод лютував також і в Казахстані, але найбільше від нього постраждала Україна. Загальна чисельність жертв цієї трагедії обраховується в межах від шести до восьми мільйонів людей. «Цей штучний голод (*famine artificielle*), який українці називають голодомором, був визнаний злочином проти людяності Європарламентом у 2008 р. Сталінський режим допустив виникнення цього голоду, а потім ще посилив його через політику приховування від іноземців».²²

Ще в одному з підручників можна побачити цікавий документ, присвячений темі розкуркулення та передумов Голодомору.

Свідчення Каті, 10-річної українки:

«Мій батько не бажав вступати до колгоспу. Тому його називали кулацьким агентом [щодо поняття «кулак» (*koulak*) (слово «куркуль» не використовується) додано пояснення, що так називали селян, котрі не бажали вступати до колгоспів й опиралися колективізації – Є. Л.]. Ми мали коня, корову, теличку, п'ять овечок, кілька свиней і клуню; це все. Але якось уранці до нашої домівки прийшли чужинці. Серед них був один з ГПУ (*Guéréou*) [примітка: «Це політична поліція, яка була спадкоємицею чека (*Tchéka*) і була згодом перетворена на НКВД» – Є. Л.]. Вони забрали всі наші речі, а худобу, яку ми тримали, віддали до колгоспу».

Катя і її родичі були доставлені на вокзал разом з іншими родинами.

«Нас розмістили у вагоні для худоби. Потім потяг рушив. Ніхто не знав, куди нас везуть. Хтось казав, що до Сибіру, інші – що на далеку північ».

За В.А. Кравченком «Я вибрав свободу» (1947).²³

²¹ Stéphane Beau, Nathalie Bériou et al., *Histoire Géographie EMC. Term séries technologiques. Nouveaux programmes*, (Paris: Hachette, 2020), 16.

²² Navarro, Simonneau et al., *Histoire. Tle. Programme 2020*, 62.

²³ Chaudron, Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, 39.

У французькій школі Голодомор чи не найчастіше згадуваний з усіх тем, пов'язаних з Україною, в курсі історії.

Хоча про сталінські репресії говориться в кожному підручнику, національний складник їх, як такий, практично не розглядається. Майже немає згадок імен репресованих. Щоправда, серед джерельних свідчень сталінського терору наводяться уривки із записки, прихованої засудженим у 1937 р. (і розстріляним у 1938 р.) Іваном Руденком, яку він сховав у гудзику своєї шинелі.²⁴ А з таблиці, яка висвітлює чисельність засуджених, наведеної французьким істориком Ніколя Вертом, можна побачити величезну кількість заарештованих в 1937 – 1938 рр. серед так званих антирадянських елементів і розкуркулених (1 222 703). Це число набагато переважає кількість засуджених членів партії (99 188). Також наводяться дані про величезну кількість засуджених до смертної кари (556 259).²⁵ Україна на карті СРСР цього періоду позначена як територія, де найбільше лютували сталінські репресії.²⁶

Оцінка Голокосту на українських теренах

Історія Другої світової війни, зокрема, й перебіг подій на Східному фронті, досить детально вивчається на французьких уроках історії. Однією з найголовніших тем при вивченні питань, пов'язаних з війною, є саме тема Голокосту. Щоправда, зазвичай у французьких підручниках використовується термін – «Шоа» (*Shoah*), під яким розуміють масове знищення нацистами кількох європейських народів, передусім євреїв і циган-ромів (*genocides des Juifs et des Tsiganes*). З цим поняттям французькі діти ознайомлюються на уроках історії ще в початковій школі.²⁷

Значна увага відводиться каральній політиці нацистів на окупованих східних територіях, зокрема діяльність айнзатцгруп і здійснення злочинів проти людяності. В одному з підручників можна побачити карту, на якій позначені місця масових вбивств, скоєних німецькими айнзатцгрупами: Київ, Харків, Миколаїв, Херсон, Севастополь, Сімферополь, Феодосія, Золочів, Кременець і Ямпіль. Тут же Львів позначено як місце, де було утворене

²⁴ Navarro, Simonneau et al., *Histoire. Tle. Programme 2020*, 54 – 55.

²⁵ Chaudron, Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, 38 – 39, 43.

²⁶ Navarro, Simonneau et al., *Histoire. Tle. Programme 2020*, 55.

²⁷ Nemo, Manuel d'histoire. CM1 – CM2, 207.

одне з найбільших єврейських гето.²⁸ У багатьох підручниках можна побачити більш або менш деталізовану розповідь про трагедію Бабиного Яру (Babi Yar) в Києві, яка супроводжується відповідними фото й уривками з документів, зокрема з «Чорної книги» Василя Гроссмана та Іллі Еренбурга.²⁹

Український контекст щодо проблематики Другої світової війни також знаходимо при розгляді таких моментів, як окупація України військами Німеччини та її союзників, доля радянських військовополонених, корінний перелом у війні на Східному фронті в ході Сталінградської та Курської битв, вигнання загарбників з радянської території, міжнародні конференції, зокрема Ялтинська. Тобто при розгляді цих питань практично завжди згадується Україна.

Оцінка українського націоналістичного підпілля в часи Другої світової війни та у повоєнний період

З цієї теми будь-яких згадок виявлено не було.

Український та кримськотатарський (національний) складник дисидентського руху в СРСР

У підручниках побіжно розглядається діяльність Хрущова та Брежнєва як керівників СРСР, тож цілком імовірно, що подекуди поняття «дисидентський рух» може виникати. Однак в підручниках, які досліджувалися, таких згадок виявлено не було.

Чорнобильська катастрофа

Інформацію про Чорнобильську аварію як одну з найбільших техногенних катастроф учні отримують не на уроках історії, а на заняттях з географії, при цьому, як вже зазначалося, підручник з цих

²⁸ Beau, Bériou et al., *Histoire Géographie EMC. Term séries technologiques. Nouveaux programmes*, 97.

²⁹ Doustaly, Arias et al., *Histoire-Géographie Géopolitique Sciences Politiques. Tle. Nouveau programme*, 244 – 245, 251; Beau, Bériou et al., *Histoire Géographie EMC. Term séries technologiques. Nouveaux programmes*, 31; Navarro, Simonneau et al., *Histoire. Tle. Programme 2020*, 98; Chaudron, Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, 66; Chopelin, Dautresme et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 4e. Nouveau programme*, 97 – 105.

навчальних дисциплін спільний. Тут можна побачити карту радіаційного забруднення, яке досягло Франції, фото руйнувань, спричинених вибухом, і збезлюднення міст. В одному з підручників серед «трьох найбільших індустріальних і технологічних катастроф» в історії людства поряд з Чорнобилем позначено Бхопал (1984) та Фукусіму (2011). Тут же пропонується вивчити поняття «катастрофа» (*catastrophe*), «запобігання» (*prévention*), «ризик» (*risque*) і «вразливість» (*vulnérabilité*).³⁰ В іншому підручнику школярам пропонується подивитися на фото палацу культури в Прип'яті до 1986 р. й зараз і дати відповідь на такі питання: 1) Чому мешканці полишили це місто? 2) Чи можуть кордони зупинити радіоактивну хмару? Підпис під цим фото такий: «Прип'ять, найближче місто до Чорнобильської електростанції, сьогодні місто-привид» («*Prípyat, ville proche de la central de Tchernobyl, aujourd' hui ville fantôme*»)³¹

Також Чорнобиль позначається як об'єкт сучасного світового туризму.³²

Вплив українського (національного) чинника на розпад СРСР

У французькій школі вивчається діяльність Горбачова та його перебудова (*perestroika*). Зауважується, що темп економічного розвитку СРСР уповільнився, була низка зовнішньо- та внутрішньополітичних проблем. Тому в умовах посилення «холодної війни» Радянський Союз вже не витримував конкуренції із США. Саме це зумовило радикальні зміни в радянському суспільстві, зокрема, політику гласності (*glasnost*), які зрештою призвели до руйнації СРСР у 1991 р.³³

Серед подій 1991 року згадується спроба державного перевороту у серпні, а також проголошення незалежності радянських республік. Цей процес завершився у грудні, коли «Борис Єльцин, президент Росії, найголовнішої з цих республік, а також керівники

³⁰ Chopelin, Dautresme et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 4e. Nouveau programme*, 279.

³¹ Chaudron, Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, 261.

³² Chaudron, Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, 238 – 239; *Ibid*, 258 – 259, 261, 264; Chopelin, Dautresme et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 4e. Nouveau programme*, 277, 279.

³³ Chopelin, Dautresme et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 4e. Nouveau programme*, 62 – 63.

України та Білорусі утворили Співдружність Незалежних Держав (СНД), об'єднавши 11 з 15 колишніх радянських республік».³⁴

Детальніше вплив національного чинника на розпад СРСР не розглядається.

Оцінка розвитку пострадянських держав та демократизації на пострадянському просторі. Кольорові революції

Сучасна Україна здебільшого згадується у французькій школі на заняттях з географії. Про Україну школярі дізнаються низку фактів, про що йтиметься далі.

Україна є однією з найбільших держав-сусідок Євросоюзу. Це доволі бідна країна, економіка якої має значною мірою аграрний характер, і одна з небагатьох європейських країн, що мають проблеми із забезпеченням свого населення їжею. В одному ряду з Україною Мексика, Колумбія, Аргентина, Чилі, Марокко, Алжир, Єгипет, Іран, Малайзія. Щоправда, інформацію про харчові труднощі в Україні було помічено лише в одному підручнику.³⁵

В Україні очікується відкриття ринку землі. По суті, це практично остання країна в Європі, де земля не є товаром. Однак передбачається, що у разі вільного продажу землі великі земельні масиви можуть перейти у власність до іноземців.

В Україні досить високий рівень злочинності, зокрема в кіберпросторі. Україна входить до десятки найбільших світових виробників спаму. Однак на відміну від сусідньої Росії, де кіберзлочинність доволі часто має державну підтримку й заохочується урядом, в Україні цього не спостерігається. Також українці складають значну частину світової міграції. Через територію України до Євросоюзу спостерігається притік нелегалів. Так, у 2016 р. на кордоні з Україною було затримано 1 349 нелегальних мігрантів. Хоча в той же час з Туреччини – 182 534, з Марокко – 10 231, з Тунісу – 181 126.

Негативні чинники, зокрема й збройний конфлікт із Росією,

³⁴ Chaudron, Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, 56; Navarro, Simonneau et al., *Histoire. Tle. Programme 2020*, 223 – 233.

³⁵ Brigitte Allain-Chevallier, Éric Favard et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 2de Bac Pro. Manuel, (Paris: Belin, 2021)*, 76.

призвели в Україні до депопуляції, тож перед країною виникла низка демографічних проблем: старіння населення, його скорочення, зменшення частки молоді, проблеми із пенсійним забезпеченням. Україна для французьких школярів постає здебільшого як бідна країна на сході Європи, яка має цілу низку політичних і соціально-економічних проблем.

Разом з тим Україна є космічною державою, яка здатна запускати власні космічні кораблі та супутники. Тема освоєння космічного простору активно вивчається і на уроках історії. Французьким школярам знайоме ім'я Сергія Корольова, батька радянської космічної програми. Тож лише при ознайомленні з його біографією за межами підручника учні можуть дізнатися, що Корольов був українцем.

Україна є відкритою країною, до якої спрямований значний туристичний потік. Вона співпрацює з Євросоюзом і НАТО й намагається рухатися в напрямку розвитку демократії за європейським зразком, що дуже відрізняє її від путінської Росії, де діє жорстка цензура, порушуються громадянські свободи, робляться спроби взяти під повний контроль Інтернет.

У більшості підручників зазначається, що Україна декларує своє бажання стати частиною об'єднаної Європи.³⁶

Російська агресія, анексія Криму та війна на сході України

Тема російської агресії 2014 року присутня на сторінках кількох французьких підручників. Щоправда, окремий короткий розділ, спеціально присвячений цій темі, було виявлено лише в одному підручнику. Цей розділ має назву «Війна в Україні та зростання напруги між великими державами» – доволі характерне формулювання, коли Україна сприймається саме крізь призму інтересів «великих держав».

³⁶ Beau, Bériou et al., *Histoire Géographie EMC. Term séries technologiques. Nouveaux programmes*, 66, 68 – 69; Bourgeat, Bras et al., *Histoire-Géographie. 1re. Nouveau programme*, 314 – 315, 318 – 319, 385, 397; *Ibid*, 290, 424, 429; Dominique Brunold-Jouannet, Le Marrec, *Histoire Géographie-EMC. 2de Bac Pro. Manuel élève. Nouveau programme*, 82, 113, 122, 140; Chaudron, Martinetti et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*, 214, 224; *Ibid*, 166 – 167, 179, 242; Chopelin, Dautresme et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 4e. Nouveau programme*, 238, 255, 259; *Ibid*, 191, 277, 259; Chevallier, Favard et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 2de Bac Pro. Manuel*, 6 – 7, 76; *Ibid*, 97, 110, 121; Carine Reynaud, Fabien Chaumard, *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 6e. Mes fiches d'activités*, (Paris: Belin, 2021), 74; Doustaly, Arias et al., *Histoire-Géographie Géopolitique Sciences Politiques. Tle. Nouveau programme*, 30 – 31, 41; Navarro, Simonneau et al., *Histoire. Tle. Programme 2020*, 302, 315; Navarro, Simonneau et al., *Histoire-Géographie. Manuel élève. 1re. Nouveau programme 2019*, 479.

Тут зазначено таке:

«Українська революція 2014 року призвела до відсторонення проросійського президента Віктора Януковича та приходу до влади уряду, що був сприятливо налаштований до зближення з Європейським Союзом. Цей віраж в українській політиці позначив початок громадянської війни в російськомовних регіонах Донбасу та приєднання Криму знову до Росії. Однак перебіг цієї війни вивів її за межі країни».³⁷

Отже, в цьому підручнику бачимо використання поняття «громадянська війна» («*guerre civile en Ukraine*») та дещо викривлену оцінку подій, де в значній мірі знівельовано роль Росії в провокуванні збройного конфлікту й окупації частини української території.

В рамках теми учням пропонується дати відповідь на питання «Як громадянська війна в Україні проявила міжнародну напругу між великими державами?». Також учням пропонується поміркувати, які геополітичні наслідки війна в Україні може мати для Євросоюзу та чому багато аналітиків говорять про відродження протистояння часів «холодної війни».

Наводяться офіційні позиції кількох сторін: Росії, Євросоюзу та США. Також наведена карта України з позначеними на ній окупованими територіями Криму та Донбасу, а також місцями найбільших бойових дій – Слов'янськ, Луганськ, Горлівка (на карті помилково – *Horivka*), Донецьк, Маріуполь. Крим позначено як «анексовану територію». Показано лінію розмежування згідно з Мінськими домовленостями від 12 лютого 2015 р. Також по всьому периметру українсько-російського кордону позначено військові бази росіян, що підсилює можливість нового вторгнення.³⁸

В інших підручниках є лише згадки про війну на Донбасі та анексію українського Криму Росією яка розглядається як чинник нестабільності в Європі та світі.³⁹ В одному з підручників ці події згадані в розділі, присвяченому Росії – «Росія бідна велика держава?». Вислів (*la puissance pauvre*) взято з праці відомого французького советолога російського походження Жоржа Соколова (*Georges Sokoloff*). Тут йдеться про початок конфронтації з Росією після її вторгнення до Криму (*invasion de la Crimée*) й накладання санкцій на неї, що зумов-

³⁷ Navarro, Simonneau et al., *Histoire. Tle. Programme 2020*, 295.

³⁸ Там само.

³⁹ Doustaly, Arias et al., *Histoire-Géographie Géopolitique Sciences Politiques. Tle. Nouveau programme*, 41, 102 – 103.

люють руйнівні процеси у й без того слабкій російській економіці.⁴⁰

Про економічне падіння свідчить карикатура, вміщена в цьому розділі, у якій зображено вантажівку з написом «російська економіка», що котиться згори вниз, набираючи швидкість й нашттовхуючись на великі камені з написами «девальвація рубля», «висока інфляція», «нульовий приріст». Однак водій вантажівки голосно кричить: «Це ніяка не рецесія!». В цьому ж розділі вміщено карту, де позначено газопроводи, які йдуть з Росії до Європи, зокрема й через територію України, а також «Північний потік-2», який будується. В такий спосіб демонструється значна залежність країн Євросоюзу від російського газу.⁴¹

Втім тональність французьких підручників дуже обережна щодо російської агресії щодо України. Власне кажучи, в них про це майже нічого не говориться. Окрім вищенаведеного єдиного підручника, де міститься невеличкий розділ про війну на Донбасі, що визначається як «громадянська війна в Україні», та згадки в іншому про «російське вторгнення до Криму» в 2014 р., за що на РФ було накладено санкції, можна інколи побачити на картах підручників позначення території України як держави, на теренах якої точиться регіональний збройний конфлікт.⁴²

Як певний курйоз можна навести один з новітніх підручників, де в розділі, присвяченому Росії, наведена карта Східної Європи... без Криму. Складається враження, що для того, щоб не відповідати на питання «Чий Крим?», французькі укладачі шкільного підручника вирішили його взагалі не позначати на карті.⁴³ Але заради об'єктивності варто зазначити, що на всіх інших картах найновіших підручників Крим позначений як територія України.

⁴⁰ Bourgeat, Bras et al., Histoire-Géographie. 1re. Nouveau programme, 314 – 315.

⁴¹ Там само.

⁴² Chaudron, Martinetti et al., Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016, 151.

⁴³ Solange Rameix, Thomas Rigaud et al., Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 6e, (Paris: Belin, 2021), 203.

3 ВИСНОВКИ

Тема України, хоч і в розмитому та фрагментарному вигляді, присутня практично в кожному французькому підручнику історії. Вивчаючи предмет «Історія / географія», французький учень отримує певний комплекс знань про нашу державу. Ці знання будуть дуже загальними, уривчастими і поверховими, хіба що учень/учениця матимуть специфічний інтерес і будуть цікавитися нашою країною більше, шукаючи інформацію про Україну за рамками свого шкільного підручника.

Безпосередньо Україна та українці починають фігурувати на шкільних курсах тільки при вивченні новітньої історії. Втім, не можна сказати, що французькі школярі не отримують жодної інформації про нашу країну при вивченні античної та середньовічної історії, оскільки регіон Північного Причорномор'я вивчається при розгляді багатьох тем. Асоціюванню цього регіону саме з Україною допомагає та обставина, що викладання історії у французькій школі пов'язане з вивченням географії, тож в межах одного підручника при ознайомленні з сучасною географією світу школярі бачать існування великої держави на сході Європи – України.

Нерідко в цих підручниках зустрічаються помилки та неточності щодо української історії, що свідчить як про відсутність великого інтересу до неї у переважній більшості французьких авторів, так і про обмежене коло фахівців, котрі добре знаються на Україні. Разом з тим, Україні варто просувати ті наративи, які вже добре відомі на Заході, але підкреслювати їх український контекст: Київську Русь не варто ототожнювати з Росією; козаки – це частина української історії, а сучасна Україна виникла значною мірою на козацьких традиціях; уродженцями України, такими, що зростали в Україні, або українцями за походженням є Василь Кандинський, Лев Троцький, Сергій Корольов, Микита Хрущов, Леонід Брежнєв, П'єр Береговуа та інші

відомі діячі. Тут можна згадати цілу плеяду діячів науки та культури, добре знаних у світі – Микола Гоголь, Михайло Булгаков, Ігор Сікорський та ін.

На жаль, дуже часто Україна асоціюється лише з трагічними подіями, добре відомими на Заході: Голодомор, Голокост, Чорнобиль, останнім часом додалася війна на Донбасі. В Україні потребують кращого вивчення теми, присвячені діяльності українців у Франції (Григір Орлик, Марія Башкірцева, Василь Порик, Серж Лифар та ін.) та французів в Україні (Боплан, Леклерк, Рішельє, де ля Фліз, Бальзак та ін.).

4 Перелік проаналізованих підручників

Beau, Stéphane, Nathalie Bériou et al. *Histoire Géographie EMC. Term séries technologiques. Nouveaux programmes*. Paris: Hachette, 2020.

Beau, Stéphane, Nathalie Bériou et al. *Histoire-Géographie-EMC. 1re séries technologiques. Programme 2019*. Paris: Hachette, 2019.

Bourgeat, Serge, Catherine Bras et al. *Histoire-Géographie. 1re. Nouveau programme*. Paris: Belin, 2019.

Serge Bourgeat, Catherine Bras et al. *Histoire-Géographie. 2de. Nouveau programme*. Paris: Belin, 2019.

Brunold-Jouannet, Dominique, Laurys Le Marrec. *Histoire Géographie-EMC. 2de Bac Pro. Manuel élève. Nouveau programme*. Paris: Delagrave, 2020.

Carol Anne, Antoine Frémont et al. *Histoire-Géographie 4-e. Sous la direction de Martin Ivernel et Benjamin Villemagne*. Paris: Hatier, 2011.

Chaudron, Éric, Stéphan Arias et al. *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 6e*. Paris: Belin, 2016.

Chaudron, Éric, Françoise Martinetti et al. *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme 2016*. Paris: Belin, 2016.

Chaudron, Éric, Françoise Martinetti et al. *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 3e. Nouveau programme 2016*. Paris: Belin, 2016.

Changeux – Claus, Françoise, Marie-Jeanne Ouriachi et al. *Histoire-Géographie. CM1. EMC. Histoire des arts. Manuel élève*. Paris: Odyssee, 2020.

Chapier-Legal, Geneviève, Youenn Goasdoué, Hélène Lestonnat. *Histoire-Géographie. CM1. Histoire des arts. Cycle 3. Nouveaux programmes 2016*. Paris: Odyssée, 2016.

Chevallier, Brigitte Allain, Éric Favard et al., *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 2de Bac Pro. Manuel*. Paris: Belin, 2021.

Chevallier, Brigitte Allain, Éric Favard et al., *Histoire-Géographie-EMC. Tle Bac Pro. Manuel*. Paris: Belin, 2021.

Chopelin, Paul, Valérie Dautresme et al. *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 3e. Nouveau programme*. Paris: Belin, 2016.

Chopelin, Paul, Valérie Dautresme et al. *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 4e. Nouveau programme*. Paris: Belin, 2016.

Chopelin, Paul, Valérie Dautresme et al. *Histoire-Géographie. Enseignement moral et civique. 5e. Nouveau programme*. Paris: Belin, 2016.

Clary, Maryse, Geneviève Dermenjian. *Histoire-Géographie. Histoire des arts*. Paris: Hachette, 2011.

Coulomb, Pascal, Marjorie Tonnelier et al. *Histoire-Géographie-EMC. 2de Bac Pro. Nouveaux programmes 2019*. Paris: Hachette, 2019.

Darier, Jean-Marie, Julie Doyon et al. *Histoire 2-de. Programme 2010. Manuel de l'élève. Collection Guillaume Le Quintrec*. Paris: Nathan, 2010.

Doustaly, Anne, Stéphan Arias et al. *Histoire-Géographie Géopolitique Sciences Politiques. Tle. Nouveau programme*. Paris: Belin, 2021.

Le Callennec, Sophie, Françoise Martinetti, Elisabeth Szwarc. *Histoire et histoire des arts. CM. Cycle 3 + Passerelles EMC*. Paris: Hatier, 2016.

Le Callennec, Sophie et al. *Histoire-Géographie-EMC*. Paris: Hatier, 2018.

Martinetti, Françoise, Elisabeth Szwarc. *Histoire et histoire des arts. CM. Cycle 3 + Passerelles EMC*. Paris: Hatier, 2016.

Navarro, Michaël, Henri Simonneau et al. *Histoire-Géographie. Manuel élève. 1re. Nouveau programme 2019*. Paris: Hachette, 2019.

